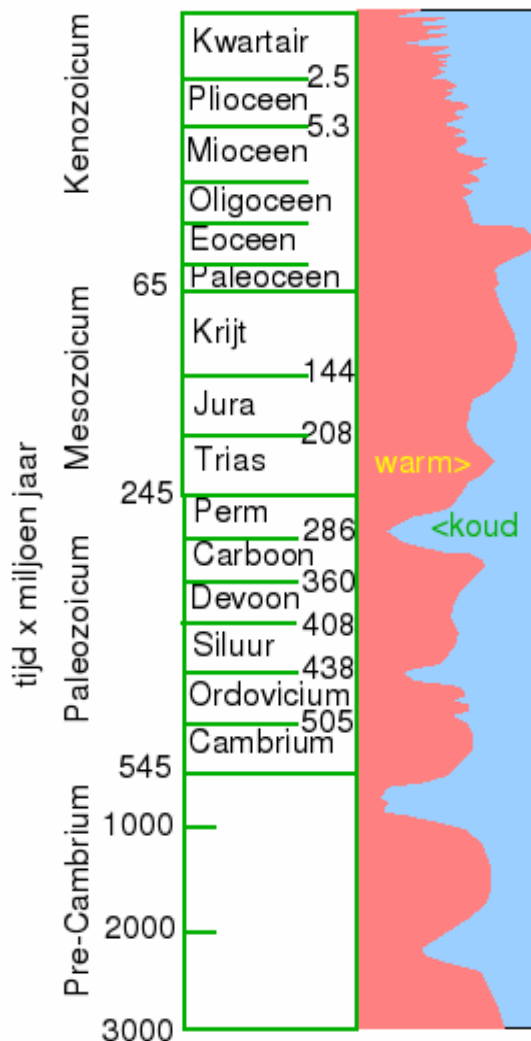

MODULE V: DE HISTORISCHE ONTWIKKELING VAN HET LANDSCHAP ROND BERGEN OP ZOOM

WILLEM DE WEERT

Les 1 vóór de pauze: ontstaan van het Nederlandse landschap

Om de historische ontwikkeling van het landschap rond Bergen op Zoom te begrijpen is enige basiskennis van de geologie noodzakelijk. We verkennen als eerste het begrip *geologische tijd* dat een wat andere dimensie heeft dan de lengte van een mensenleven.

Geologisch perspectief

Ouderdom heelal: circa 13,7 miljard
Ouderdom aarde: circa 4,6 miljard jaar.
Ouderdom mensheid: circa 5-4 miljoen (wetenschap) / circa 6.000 jaar geleden (Bijbel).

Ouderdom aarde: 24 uur lange film.
Mensheid: laatste anderhalve minuut.

Kwartair: perioden van ijstijden en tussenijstijden. We leven nu in een warmere periode: tussenijstijd? Klimaatveranderingen in het verre verleden kunnen niet toegeschreven worden aan de mens zoals nu wel wordt gedaan. Natuurlijke processen (vulkanisme, verschuiven continenten, baan van de zon, schuine stand van de aardas, inslag meteoren) zorgden ervoor dat de klimaten veranderen. De mensheid zorgt waarschijnlijk nu voor een versterking van het broeikaseffect, waardoor het klimaat extra opwarmt.

Ontstaan van het Nederlandse landschap

Aan de hand van een serie *knipvellen* reizen we dan terug in de tijd naar circa twee miljoen jaar geleden. Nederland ligt dan op de plaats waar het nu ligt.

Als we héél ver teruggaan in de tijd (600 miljoen jaar geleden), lag de ondergrond van Nederland op het zuidelijk halfrond. 300 miljoen jaar later kwam Nederland door de verschuiving van continenten op het noordelijk halfrond te liggen, rond de evenaar met een tropisch klimaat. Omdat de continenten bleven schuiven, kwam Nederland langzaam op de plaats te liggen waar het nu ligt. In een kwartier fietsen, de ondergrond in, kom je deze lagen tegen met o.a. steenkool en zout.

Kwartair (circa 2,5 miljoen jaar geleden tot nu)

(blz. 68, 69 boek)

Zand en klei

Heel de regio lag twee miljoen jaar geleden in zee. Een miljoen jaar geleden trok die zee zich terug en ontstond er een kustzone waar grote rivieren, voorlopers van Maas en Rijn, in uitmondden. Zowel zee als rivieren hebben lagen klei en zand afgezet, die nu nog altijd in de ondergrond zitten. Door het steeds toenemende gewicht van het materiaal dat de rivieren aanvoerden, verzakte het dieper liggende gesteente in de Noordzee. Daardoor rees Zuid-België omhoog en hielden Vlaanderen en het zuiden van Nederland af. Maas en Rijn verlegden hun loop. De Schelde zocht haar weg naar de zee in noordwestelijke richting en schuurde in de kleilagen een markante steilrand uit: de Brabantse Wal.

IJstijd (Pleistoceen)

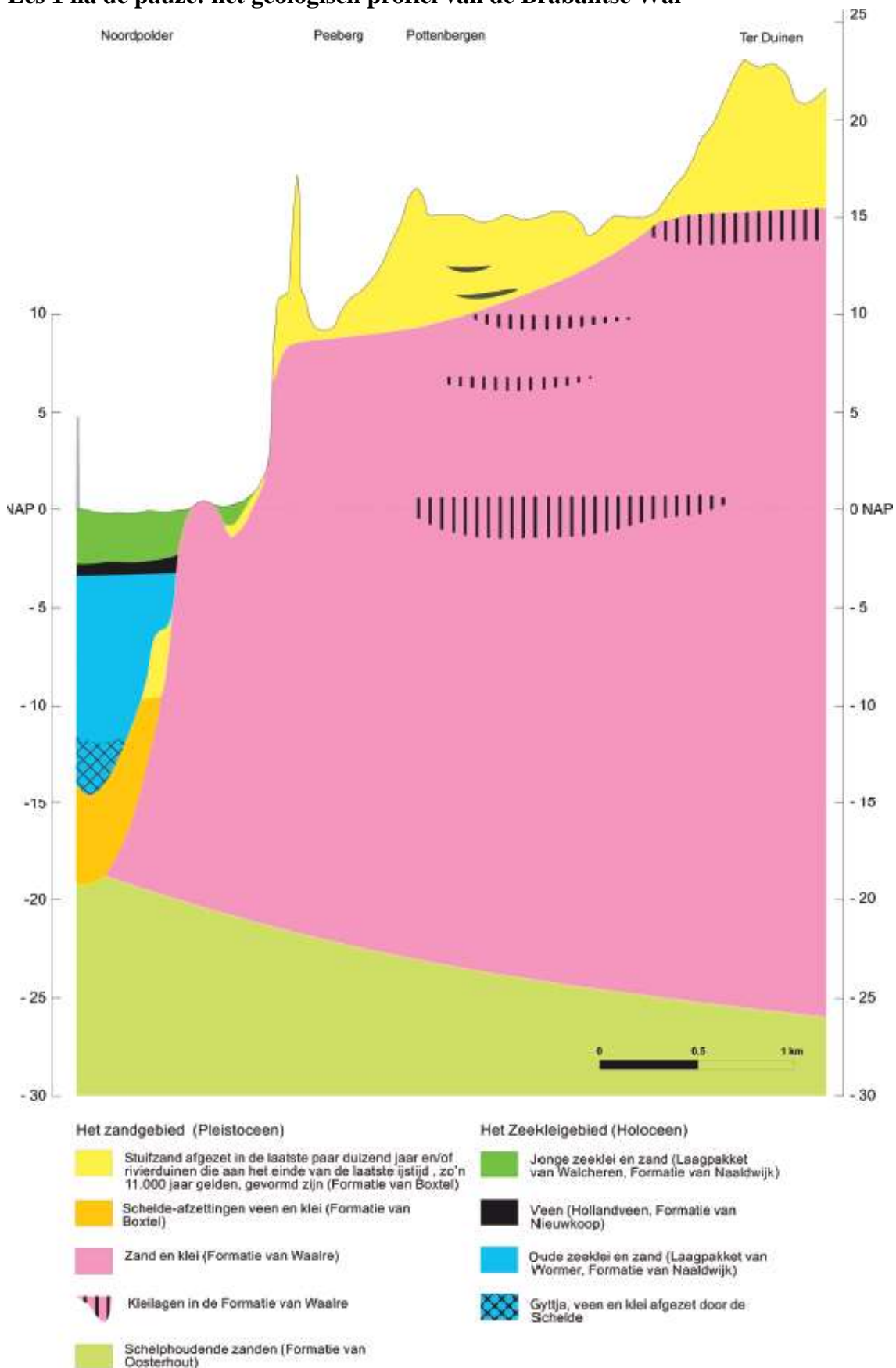
IJstijden en warmere periodes volgden elkaar op. Krachtige noordenwinden voerden tijdens de laatste ijstijd (70.000-15.000 jaar geleden) een zandlaag aan die zich als een deken over het landschap uitspreidde. Nog later, op het einde van de laatste ijstijd (15.000-10.000 jaar geleden), bliezen sterke westenwinden grote hoeveelheden zand over de steilrand van de Brabantse Wal heen. Dit zand kwam vanuit de Scheldevlakte en de grotendeels droogliggende Noordzee en het rolde oostwaarts tot in Kalmthout. Er ontstond een groot duinmassief, met duinen tot 40 meter hoog. Dit duurde tot ongeveer 15.000 jaar geleden. Toen nam de temperatuur toe. Het werd hier zeker 15 tot 20 graden warmer.

Warmer klimaat (Holoceen)

De plantengroei keert terug, eerst toendra, daarna loofbossen met berken en eiken. De Noordzee verschijnt weer op de kaart en komt steeds dichterbij. Er ontstaat een kuststrook met daarachter grote veenmoerassen. De zeespiegel blijft stijgen en reikt in stappen steeds verder oostwaarts. Grote overstromingen zijn het gevolg. Terpen en dijken moeten het land voor de mens beschermen. Op het hoge deel van ons land veroorzaakt overbeweiding door de mens stuifzanden en heide. Het beeld van het huidige Nederlandse landschap ontstaat.

De historische ontwikkeling van het landschap rond Bergen op Zoom

Les 1 na de pauze: het geologisch profiel van de Brabantse Wal

Het landschap van en in de omgeving van Bergen op Zoom wordt tegenwoordig de Brabantse Wal genoemd. De ondergrond zoals die gevormd is in het Kwartair, bestaat uit de lagen die afgebeeld staan op de geologische doorsnede. Dit profiel geeft de lagen in de ondergrond weer langs de lijn Noordpolder – O.L.V. Ter Duinen Ossendrecht (4 km). (blz. 70, 71 boek/ bijlage profiel)

1. Afzettingen van de zee (Formatie van Oosterhout)

Deze laag is ouder dan het Kwartair (5,3 tot 2,6 miljoen jaar geleden). Toen was het klimaat warmer en stond de zeespiegel hoger dan nu. Uit de schelpen houdende zanden wordt ons drinkwater gewonnen. De laag ligt dieper dan 20 meter. (blz. 76, 77 boek).

2. Afzettingen van de Rijn en Maas (Formatie van Waalre, vroeger Tegelen genoemd)

Toen het klimaat kouder werd (Vroeg-Pleistoceen), zakte de zeespiegel. West-Brabant werd een estuarium van de (voorlopers van) de Rijn en de Maas die metersdikke lagen zand, leem en klei achterlieten. Deze laag is de basis van de Brabantse Wal en komt in de steilrand aan de oppervlakte. (blz. 60, 61 boek)

3. Afzettingen van de Schelde

West-Brabant (Midden- Pleistoceen) wordt opgeheven en de loop van de Rijn en Maas verschuift naar het noordoosten. De (voorlopers van) Schelde verschijnt in het landschap. Er volgt een periode van erosie ('gat in de tijd') waarbij grote hoeveelheden zand en klei worden afgevoerd. Er blijft een dun laagje grind achter. De steilrand ontstaat door erosie van de Schelde. (blz. 350, 351 boek)

4. Afzettingen van de wind (Formatie van Bostel)

Aan het einde van de ijstijden (Laat-Pleistoceen), heerst er een toendraklimaat. Nederland wordt bedekt met hoeveelheden zand (dekzanden) uit de vlakte tussen Engeland en Nederland. Zand uit de bedding van de Schelde wordt over de steilrand geblazen en vormt (rivier)duinen. Die gaan in de middeleeuwen door toedoen van de mens opnieuw verstuiven: stuifduinen. (blz. 72, 73 en 224, 225 en 306, 307 boek)

5. Afzettingen van de zee (Formatie van Wormer)

Het klimaat wordt warmer (Holoceen). De zeespiegel stijgt, de Noordzee wordt gevormd en bereikt Nederland. Het westelijke deel overstroomt tot aan de steilrand. Er blijft een pakket (oude) zeeklei en zand achter. (blz. 344, 345 boek)

6. Veevorming (Formatie van Nieuwkoop)

Langs de kust ontstaan strandwallen met daarachter een lagune. In deze lagune groeit veen. Eerst laagveen, dan hoogveen dat in dikke kussens boven NAP uitsteekt en heel Zeeland bedekt tot aan de voet van de steilrand. Ook op en ten oosten van de Wal groeit op drassige plaatsen veen. Dit zal tussen 1264 en 1750 ontgonnen worden. (blz. 188 t/m 191 boek)

7. Jonge zeeklei (Formatie van Naaldwijk)

De zeespiegel stijgt opnieuw en grote overstromingen zijn het gevolg. Het veen wordt weggeslagen of bedekt met een laag jonge zeeklei en zand. Ook ten westen van de steilrand overstroomt het land. De zeearmen Oosterschelde en Westerschelde ontstaan, evenals het Verdrongen Land van Saeftinghe, van Zuid-Beveland en van het Markiezaat. De verdrongen landen worden na de Tachtigjarige Oorlog opnieuw ingepolderd. (blz. 182, 183 boek)

Les 2 vóór de pauze: het landschap na de ijstijd (10.000 vóór Chr. tot circa 1.200 na Chr.)

Zoals je in de vorige les gezien hebt, is het landschap al miljoenen jaren aan verandering onderhevig. We pikken de draad op aan het einde van de ijstijd (circa 12.000 jaar geleden). Het landschap raakt begroeid. Er leven wilde dieren als rendier, eland, wolf en beer. (blz. 83 boek).

Jagers, boeren en Romeinen

Er leven jagers op de Brabantse Wal: vindplaatsen van vuursteen in de Borgvlietsche Duinen en aan de rand van het Halstersche Laag. Er vestigen zich boeren, bijvoorbeeld op de plaats waar nu Kijk-in-de-Pot ligt en op de Oude Molen in Halsteren. De aanwezigheid van Romeinen is nog niet zo lang geleden vastgesteld bij opgravingen op de Parade, achter de Sint-Gertrudiskerk. (blz. 88, 89 boek)

Nederzettingen

Pioniers verkennen de Brabantse Wal en stichten nederzettingen. We maken een sprong naar de middeleeuwen. Dat is de periode dat er op de Brabantse Wal letterlijk nederzettingen op de kaart komen (2012, Bergen op Zoom 800 jaar stadsrechten) en de mens een grote rol gaat spelen. De hogere en lagere gronden zagen er in die tijd heel anders uit dan nu.

Bos en heide

De natuurlijke bossen waren voor het grootste deel vervangen door ‘wildert’ (heide en stuifzanden). De heidevelden zijn het product van de eeuwenlange overexploitatie door overbegrazing van de eens natuurlijke bossen. Omdat de heide met schapen begraasd werd, bleef die open. Heide is dus half natuur-half cultuur. Zonder begrazing wordt heide opnieuw bos. (blz. 104, 105 boek)

Zandverstuivingen

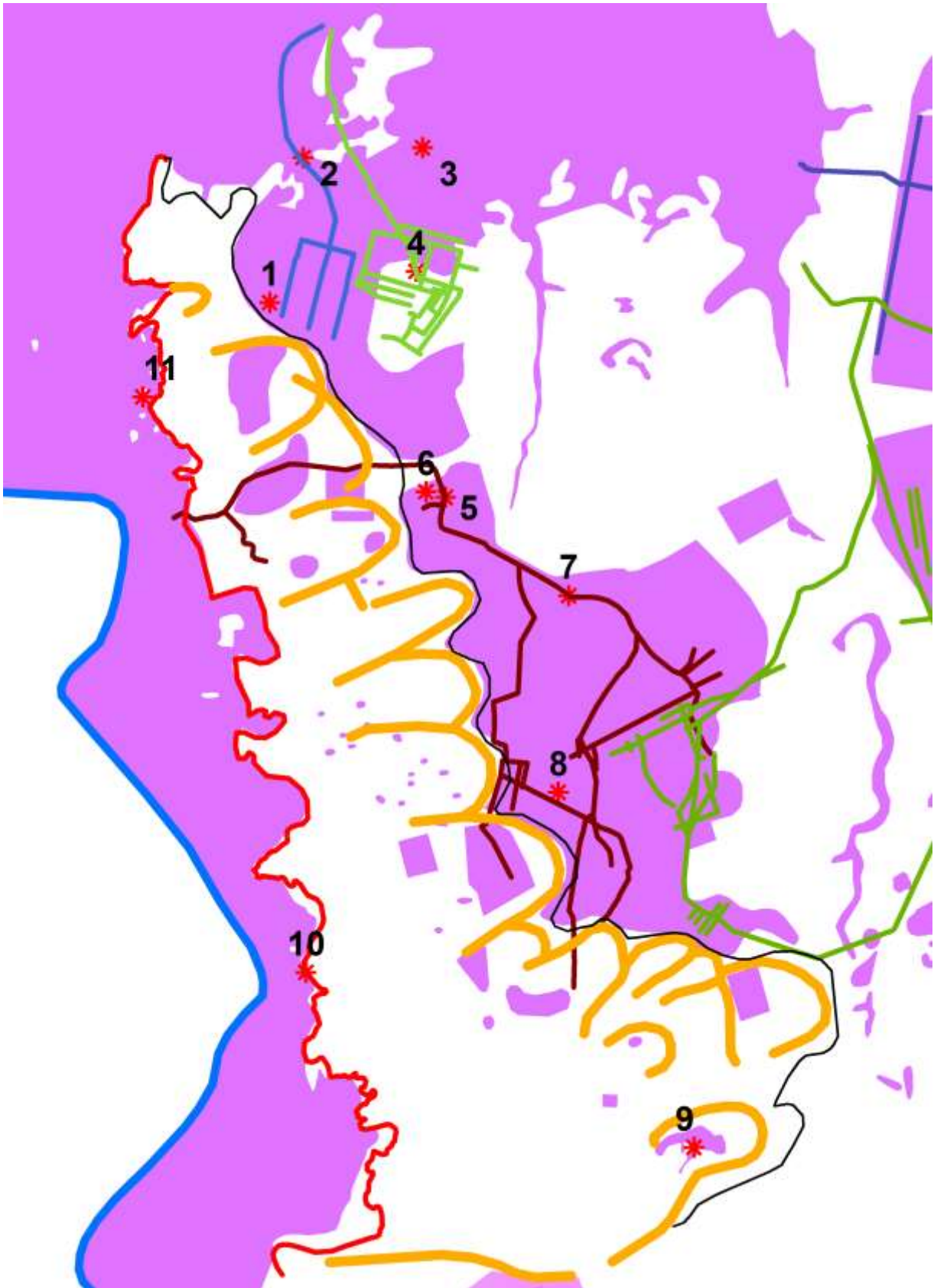
Zandverstuivingen zijn het gevolg van het kappen van bos en het afplaggen van heidevelden. De begroeiing is verstoord en de wind krijgt in droge perioden vat op de onbeschermd bodem. Zandverstuivingen waren een probleem in de middeleeuwen. Vondsten in Bergen op Zoom liggen vaak onder een metersdikke laag met zand begraven. Er waren meerdere periodes van verstuiving achter elkaar zoals in de voormalige groeve van Ossendrecht te zien is aan het bodemprofiel. (blz. 170, 171 en blz. 190, 191 boek)

Vennen

Vennen bevinden zich in de lage delen van het landschap waar het regenwater zich verzamelt en de bodem afgesloten wordt door een ondoordringbare leemlaag. Omdat deze leemlagen niet overal in de ondergrond voorkomen, zijn er niet overal vennen. De lokale bodemgesteldheid bepaalt of er voor langere tijd al dan niet water in de vennen blijft staan. Sommige vennen vallen voor een langere periode droog, bijvoorbeeld de Groote Meer in Ossendrecht. Door verdroging, o.a. door waterwinning, zijn sommige vennen verdwenen of staan langdurig droog. (blz. 310 t/m 313 boek)

Moerassen

Er zijn onbegaanbare en onbruikbare delen van het landschap, waar niemand woont of werkt en waar de wegen met een boog omheen gaan: de moerassen (‘onland’ of ‘moeren’) met daarin veen (afgestorven planten). Dat veen ontstond vanaf vierduizend jaar geleden en bedekte rond het begin van de jaartelling grote delen van Zeeland en West-Brabant. (blz. 74 boek). Tot in de dertiende eeuw de turfwinning op gang komt! Plots zijn de moerassen geld waard. Turf is het bruine goud van de late middeleeuwen, te vergelijken met het belang van aardolie nu. Het ene na het andere veenmoeras wordt verkocht, eerst aan ondernemers en kloosters uit het toen zeer welvarende Vlaanderen en later ook aan mensen uit de streek zelf, al waren dat misschien nazaten van diezelfde Vlamingen. Een stelsel van turfvaarten en turfhoofden wordt aangelegd. (blz. 90, 91 boek)

Sporen van de verdwenen venen rond Bergen op Zoom.

Karel Leenders. Ontdek de Brabantse Wal, 2012.

De verdwenen venen (1264-circa 1750 na Chr.)

De exploitatie van de moerassen om turf te winnen begint in 1264 en eindigt rond 1750. Dan zijn de meeste moerassen uitgeput. Er zijn in het landschap nog sporen van de turfwinning te vinden.

1. Halstersche Laag

Dit is de oudste bekende turfwinning. In 1264 beginnen Vlaamse ondernemers met turf steken. De turf wordt via de zeven km lange Vlaminkvaart naar Steenbergens verscheept en verder naar Brugge en Gent vervoerd. (blz. 218, 219 boek)

2. Ligne of Bergsche Water

In 1367 wordt een groot moeras ('de Krabben') aan poorters van Steenbergens uitgegeven en in lange stroken verkaveld. Er wordt een nieuw vijf km lange vaart naar de haven van Steenbergens aangelegd, op de plek waar nu de Moerstrataatsweg ligt. (blz. 254, 255 boek)

3. Boomvaart

Hoewel deze vaart er als een turfvaart uit ziet (lang, recht en smal) is het niet zeker of er ook turf over getransporteerd is. Het kan ook een brede dijksloot zijn. (blz. 256, 257 boek)

4. Moerstraten

Toponiemen als Slagblok, Neerbanken, Opperbanken, De Banken (het onder water weghalen van veen, 'slagturven', dat op de hogere delen, 'banken', platgeslagen wordt om te drogen) wijzen op turfwinning. Het dorp zelf is een agrarische ontginning. (blz. 236, 237 boek)

5. De Zeezuiper

Oorspronkelijk een poel waar op watervogels gejaagd werd, en waarschijnlijk vóór 1400 uitgeturfd. De turf kan via de Zoom zijn afgevoerd. (blz. 158, 159 boek)

6. De Zoom

Een 15 km lange turfvaart die in de achttiende een andere naam kreeg. Gegraven om water uit de Meren naar de stad te brengen voor de textielnijverheid en daarna om turf te verscheppen. In 1339 verlengd naar Wouw en verder richting Essen. (blz. 150, 151 boek)

7. Wouwsche Plantage

Dit landgoed begon als turfexploitatie rond 1300, uitgegeven door de markies van Bergen op Zoom die het na de winning rond 1500 terugkocht en er een bos aanlegde. (blz. 226 boek)

8. Huijbergen

Vanaf 1264 verkocht de heer van Breda hier venen. Eerst aan Willem Bollaard en later aan de Wilhelmiëten die er een klooster stichtten. Het veen strekte zich kilometers ver uit vanaf de voet van de paraboolduin, waar nu de Buurtweg ligt. (blz. 316, 317 boek)

9. Putse Moer

Bekend van een ongeluk dat beschreven staat in een document 'de Moordrolle (1336-1349). Een 15-jarig meisje uit Putte wordt overreden door een 'heikar', mogelijk geladen met plaggen of turf. Documenten uit 1438 en 1510 vermelden de Putse Moer als turfwinning. (blz. 304, 305 boek)

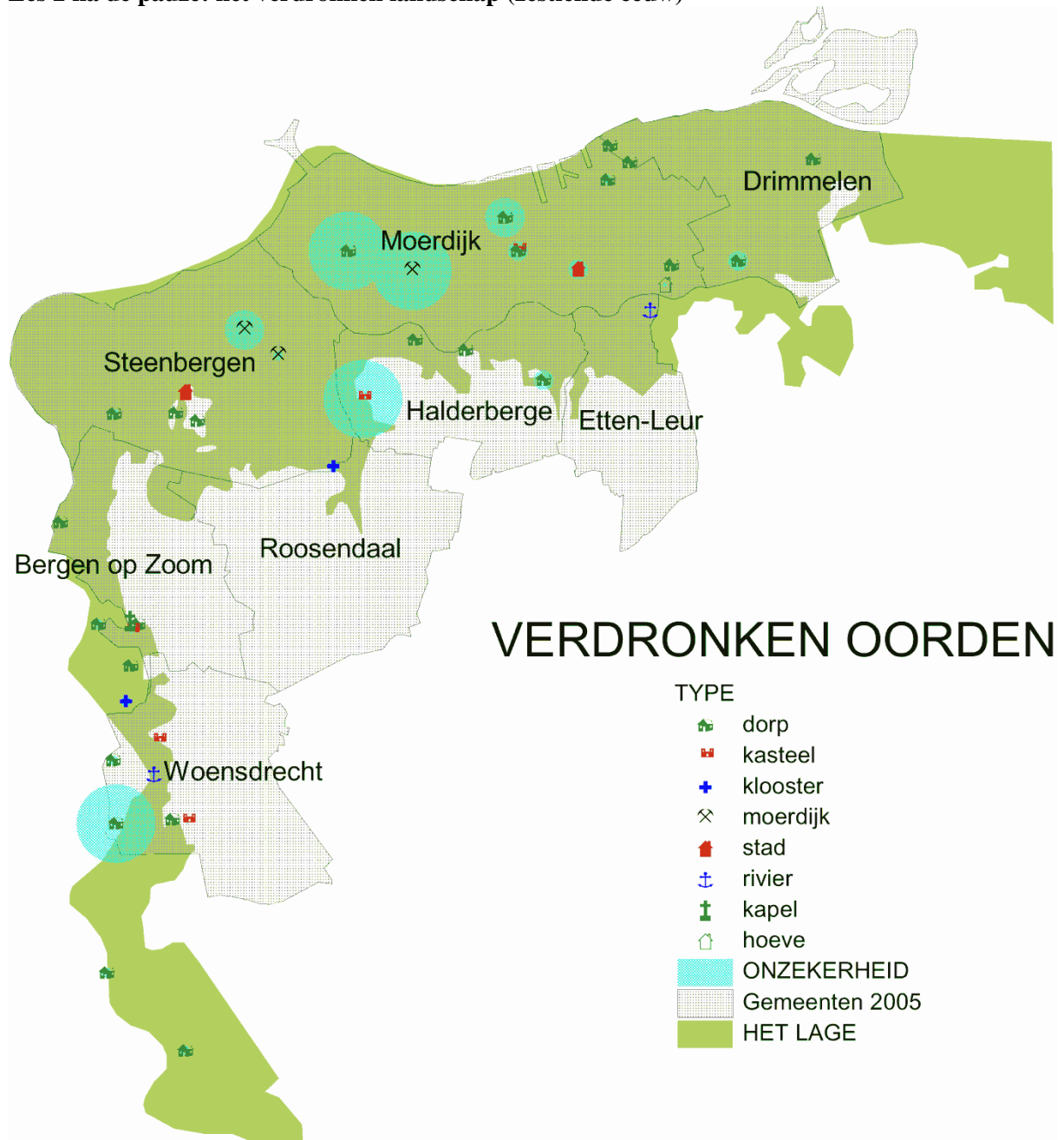
10. Noordpolder Ossendrecht

De smalle percelering van de Noordpolder, haaks op de steilrand, duidt op turfwinning. (blz. 358, 359 boek)

11. Beijmoerpolder Halsteren

Vanaf 1319 bedijkt en gebruikt om turf én zout te winnen. (blz. 206, 207 boek)

Les 2 na de pauze: het verdronken landschap (zestiende eeuw)

Verdronken oorden in West-Brabant. Sjoerd Kluiving. Ontdek de Brabantse Wal, 2012

Watersnoodrampen

Het geleidelijk aan warmer worden van het klimaat na de ijstijd (Holoceen) leidde tot het stijgen van de zeespiegel. Dit ging met stormrampen gepaard bijvoorbeeld in 1421 (19 november, Sint-Elisabethsvloed), 1530 (5 november Sint-Felixvloed) en 1570 (1 november, Allerheiligenvloed).

Op de Schelde veroverde polders gingen ten onder. Oosterschelde en Westerschelde veranderden in grote zeearmen. Het land van Saeftinghe, Zuid-Beveland en Markiezaat ging verder als 'Verdronken Land'. Het zou tot ver na de Tachtigjarige Oorlog duren voor de herpoldering begon. De historie van de polders valt in drie delen uiteen: vóór 1583, 1583-1682, na 1682. (boek blz. 92, 93). Deze les gaat over het verdronken landschap aan de voet van de Brabantse Wal. We bezoeken de plaatsen waar dorpen, kloosters, kerken en hoeves sindsdien onder het slik begraven liggen.

1. Oud-Ossendrecht

Lag waar nu de Aanwas is. In het streekheemmuseum zijn vondsten van de werkgroep archeologie, o.a. een middeleeuws schoentje en aardwerk, te zien. (blz. 360-361 boek)

2. Agger

Een 'wandeland dorp' omdat het na overstroming op een andere plaats herbouwd werd. Viel onder Zeeuws bestuur want het lag aan de overkant van de Schelde. (blz. 352, 353 boek)

3. Emmaus

Nonnenklooster dat ten westen van De Duintjes lag, nu Markiezaatsmeer. Op 'swarte saterdagh' 5-11-1530 zwaar geteisterd en uiteindelijk in 1570 na de Allerheiligenvloed verlaten. (blz. 180, 181 boek)

4. Hildernisse

Dorp dat het langst bestond langs de oever van de Schelde, van vóór 1095 tot 1570. Werkte mee aan eigen ondergang door het afgraven van turf waardoor het maaiveld verlaagd werd. Lag halverwege de boerderij Hildernisse (geen overblijfsel) en de waterlijn. (blz. 178, 179 boek)

5. Borgvliet

Dorp dat veilig, hoog en droog op de wal ligt, maar het kasteel ging ten onder. Was één van de verblijven van de heer, later markies van Bergen op Zoom. (blz. 192, 193 boek)

6. Gertrudisbron

Eén van de plaatsen waar kwelwater opborrelt. Bron en kapel vernield in de Tachtigjarige Oorlog. Vaak verward met de Stadsfontein die verderop ligt en ook vernield werd: in 1747. (blz. 194, 195 boek)

7. Polre

Lag op de weg van Halsteren naar Tholen, waar nu de dijk langs het kanaal is. Bekend om de 'slijkctoren' die na het verdrinken van het dorp nog jarenlang boven het water uitstak, ook na de inpoldering van de Auvergnepolder in 1693. (blz. 204, 205 boek)

8. Waterhuisje Lange Water

Bekend geworden door de opgraving van de werkgroep archeologie van de heemkundekring Halchterth. Vondsten zijn tentoongesteld in Hof van Ram. (blz. 208, 209 boek)

9. Koevering

Gehucht onder Steenbergen dat vroeger veel groter was. Naam duidt op Vlaamse migranten, mogelijk turfstekers. Verdronk al rond 1365, maar herbouwd als dijkdorp. (blz. 268, 269 boek)

De laatste grote stormramp was zestig jaar geleden, op 1 februari 1953. Opnieuw reikte het zeewater tot aan en zelfs achter de steilrand (Ligne en Halstersche Laag). Monumenten in de streek herinneren hier aan. (blz. 201, 211 boek)

Les 3 voor de pauze: een versterkt landschap, oorlogsmonumenten

De Brabantse Wal en met name Bergen op Zoom is in de loop der eeuwen door verschillende vreemde mogendheden bezet, waaronder Spanjaarden (Tachtigjarige Oorlog, 1568-1648; beleg door Parma in 1588 en Spinola in 1622), Fransen (beleg en verovering in 1747, 1795-1813), Britten (mislukte aanval 1814) en Duitsers (1940-1944). In de Eerste Wereldoorlog was Nederland neutraal, maar werden er op de Wal stellingen aangelegd. Deze oorlogen hebben voor veel verwoestingen gezorgd en voor een tijdelijke ontvolking van de streek. Sporen van deze oorlogen zijn nog in het landschap terug te vinden.

Strategische ligging

De Brabantse Wal is strategisch gelegen aan de zuidelijke grens van Nederland en diende als voorpost voor de verdediging van Zeeland en Holland. De ligging van Bergen op Zoom was in militair opzicht gunstig: op de rand van de Brabantse Wal, precies op de plaats waar deze doorsneden wordt door een oost-westgericht dal. De vesting kon via de haven goed bevoorraad worden. De polders aan de west- en noordzijde konden onder water gezet worden (inundaties) wat de benadering van de stad extra moeilijk maakte. Ook de vennen en venen aan de oostkant bemoeilijkten een aanval op de stad. Nadelig waren wel de hoger gelegen stuifzanden ten noorden en ten zuiden van de stad. Daarom werd het schootsveld vrij van bebossing gehouden en geëgaliseerd, zodat de vijand zich niet verdekt kon opstellen. De Brabantse Wal verloor daardoor letterlijk wat hoogtepunten.

Slag om Woensdrecht

De omgeving van Woensdrecht was militair strategisch van belang. Dat bleek bijvoorbeeld in de Slag om Woensdrecht in oktober 1944. “Ook Woensdrecht vormde voor de vijand een gunstige positie. Vijfhonderd jaar eerder was de Schelde doorgedrongen tot wat later Woensdrecht, Hoogerheide en Ossendrecht zouden worden. De eeuwenlange werking van het getij had enorme duinenrijen doen ontstaan. Nadat de Nederlanders dit zeegebied hadden ingedijkt en leeggepompt, bleef een merkwaardige hoge strook grond over, die zich als een muur van zacht glooiende akkers achter deze dorpen uitstreekte. Op deze bescheiden verhoging stonden de kanonnen opgesteld die in de grimmige dagen die volgden honderden Canadezen in het vlakke terrein daar beneden het leven zouden kosten.”
Bron: Luitenant-kolonel Whitaker. De Strijd om de Schelde. Uitgeverij Hollandia, Baarn 1986.

Tachtigjarige Oorlog t/m Franse Tijd (1568 -1813)

Kasteel van Wouw (blz. 55)

Vesting Bergen op Zoom (Maquette, Ravelijn Op den Zoom, Arsenaal (blz. 120 t/m 123 boek)

Linie van de Eendracht (blz. 214 en 215 boek)

West-Brabantse Waterlinie (blz. 135 t/m 139 boek)

Vesting Steenberg en Fort Henricus (blz. 241 t/m 245 boek)

Eerste Wereldoorlog (1914-1918)

Schuilplaatsen Boemdijk Halsteren (blz. 212 en 213 boek)

Tweede Wereldoorlog (1914-1918)

Bunkers en stellingen Woensdrecht (blz. 276 en 277 boek)

Oorlogsmonumenten Woensdrecht (blz. 278 en 279 boek)

Kooibos vliegveld Woensdrecht (blz. 328 en 329 boek)

Bunkers Lepelstraat (blz. 95 boek)

Oorlogsmonumenten Welberg en Moerstraten (blz. 154 boek)

Oorlogskerkhoven Bergen op Zoom (blz. 155 boek)

Joodse kerkhoven Bergen op Zoom en Putte (blz. 144 en 302 boek)

Les 3 na de pauze: de stichting van landgoederen

Definitie landgoed

‘Een aaneengesloten gebied van minstens 5 hectare dat voor minstens 30 procent bestaat uit bos en waar een landhuis bij hoort, desnoods een grote boerderij.’ Wanneer aan deze eisen wordt voldaan en het goed is opengesteld voor het publiek, ontvangt de eigenaar belangrijke fiscale voordelen, ingesteld door de Natuurschoonwet uit 1928. Deze wet voorkwam dat landgoederen werden opgesplitst en verkaveld, zoals bijvoorbeeld in België wel gebeurde.

Bron: Landgoederen in Noord-Brabant. Pictures Publishers 2012.

Ontstaan landgoederen

Rond Bergen op Zoom zijn op de Brabantse Wal tal van landgoederen aangelegd. Aanvankelijk waren dat landbouwgronden met bossen voor de houtproductie en om te jagen, met woeste gronden of heide voor de schapen en een of meer boerderijen. Echte landhuizen werden pas vanaf de achttiende eeuw gebouwd. Meestal liggen de landgoederen op de beste gronden waardoor de huidige natuurwaarden hoog zijn. Dat komt ook omdat ze door de eigenaren goed beschermd werden, publiek werd niet toegelaten, waardoor er een diepe rust heerst. Enkele landgoederen rond Bergen op Zoom zijn afgebroken: bijvoorbeeld landgoed Meilust, Rozenoord, Lievenshove, Ruytershove. Een deel van de landgoederen is ‘Bels’: Dassenberg (Steenbergen), Wouwsche Plantage (Roosendaal), Groot Meer (Ossendrecht), Putse Moer (Putte) of was Belgisch bezit: Mattemburgh (Hoogerheide), Boslust (Bergen op Zoom), Lindonk (Hoogerheide), Ravenhof (Putte). De oorzaak ligt in het feit dat de Staat rond 1800 in de Franse Tijd en rond 1840 bij de scheiding der Nederlanden op zwart zaad zat en woeste gronden in de verkoop deed. Deze werden vooral gekocht door vermogende Belgen uit Antwerpen en Brussel die in de stichting van landgoederen een goede belegging en een mooi zomerverblijf zagen. We bekijken een aantal beeldbepalende landgoederen in de omgeving.

1. Landgoed Wouwsche Plantage, Roosendaal (blz. 226 t/m 333 boek)

De geschiedenis van dit landgoed begint met turf (zie vorige les). De venen werden door de heren van Bergen op Zoom vanaf circa 1330 verkocht in kleinere en grote stukken aan ondernemers. Tegen 1500 was het gebied uitgeturfd en kocht de heer van Bergen op Zoom het terug. Hij legde er vanaf 1504 een loofbos aan: de Nieuwe Plantage, mogelijk het oudste aangeplant bos van Nederland. In de Franse Tijd ging de plantage naar de Staat. In 1839 verkocht Domeinen de plantage aan de Antwerpse bankier De Caters die het kasteeltje en andere gebouwen in Chaletstijl bouwde, evenals de aanleg van het gelijknamige dorp. Na het faillissement van de bank naar de Belgische industrieel Emsens en zijn nazaten.

2. Landgoed Dassenberg, Steenbergen (blz. 248 t/m 253)

Ook begonnen als turf- en zoutwinning in de lagere delen, met landbouw op de hogere gronden o.a. meekrap, een rode kleurstof die op de Bergse jaarmarkten verhandeld werd. In het lage deel zijn nog sporen van veenputten. De turf werd via de Vlaminkvaart! (1264) naar Steenbergen afgevoerd. Deze vaart veranderde door overstromingen later in het Bergsche Water of Ligne en werd vanaf toen gebruikt om het Oudlandsch en Halstersche Laag te inunderen. De hoeve werd o.a. bewoond door een ‘besiecte man’ (melaatse) en allerlei notabelen. In 1854 werd de Belgische suikerfabrikant Spruyt eigenaar. Hij bouwde de Grootte Villa, koetshuis, tramhuis en Mariakapel naar ontwerp van de Bergse architect Van Genk. Nu een klassiek landgoed met Engelse tuin in eigendom van de Antwerpse familie Deckers.

3. Landgoed Ravenhof, Putte (blz. 296 t/m 301 boek)

Begon in de veertiende eeuw als hoeve en werd rond 1560 een ‘Hof van Plaisancie’ met gracht. Vanaf 1679 werd het zomerverblijf van de familie Moretus, het drukkersgeslacht uit Antwerpen. Grote uitbreidingen en werken volgen waaronder een kopie van de tuinen van Versailles. Van deze Franse Tuin resten nog de zichtlijnen, de verhoogde (nu begroeide) dijken, het theehuis Gloriette en de uitzichtpunten Geldberg, Huzarenberg en Hoogenberg. Later verwilderde het landgoed tot een bos en werd het door de scheiding der Nederlanden verdeeld. Sinds eind vorige eeuw in restauratie met fondsen van de Europese Unie. Nu populair bij wandelaars (Moretusbos), cultuurliefhebbers (Ravenhof) en horeca (Koetshuis).

4. Landgoed Mattemburgh, Hoogerheide (blz. 334 t/m 339)

Vanaf 1807 koopt Cuypers, stammend uit een geslacht van kooplieden uit Oudenbosch, politicus en later burgemeester (1818-1837) van Bergen op Zoom, woeste gronden ten zuiden van de stad. Hij trouwt met Maria van Mattemburgh die veel boerderijen en polders bezit. Zij bouwt in 1847 de villa aan de Antwerpsestraatweg. Achter de villa laat ze een Engelse en naast de villa een Franse Tuin met orangerie (nu restaurant) aanleggen. De tuinen horen tot de top van Nederland, o.a. met het unieke Von Pückler-Muskaue bloembed. Ook het bosreservaat is van nationaal belang omdat er al meer dan een eeuw een natuurlijk beheer plaatsvindt, d.w.z. dat dood hout blijft liggen. Het Bloempjesven en het Meeven (paddentrek) liggen in dit bos. De laatste Cuypers was getrouwd met de Franse graaf De Chambure en bleef kinderloos. Ze was berucht om haar zuinigheid en liet in 1967 honderd miljoen gulden na. Het landgoed schonk ze aan Brabants Landschap.

5. Landgoed Grootte Meer, Ossendrecht (blz. 310 t/m 313)

Belgisch bezit, nu van de familie Cogels. Hier ligt het hoogste natuurlijke punt van de Brabantse Wal (Zwarte Duin, + 36,4 m NAP). Vroeger stond er een uitkijktoren (belvédère) op met uitzicht tot Breda, Bergen op Zoom en Antwerpen. Het landgoed is beroemd om zijn vennen en de daarbij behorende vegetatie (oeverkruidverbond). Op de vennen werd gezeild, geroeid, geschaatst en gevisst. De Grootte en Kleine Meer vallen door natuurlijke oorzaken (neerslag min verdamping) regelmatig droog, vroeger ook al. Door de drinkwaterwinning staan ze echter tegenwoordig zeer lange tijd droog waardoor de waarde van de natuur sterk achteruitgaat. Er zijn plannen om het grondwaterpeil te verhogen door het verminderen van de waterwinning, het kappen van bos en het teruggeven van landbouwgrond aan de natuur in de directe omgeving (Plan Jagersrust).

6. Landgoed Putse Moer, Putte (blz. 304, 305)

Ook al Belgisch bezit, thans van de familie Van Thillo (Persgroep). Hier ligt het hoogste punt van de Brabantse Wal (Hoogenberg, + 39,1 m NAP). Vroeger prijkte er een uitkijktoren op. Bekend om de schilderijen van Lamorinière (1828-1991) die het landschap rond zijn buitenhuis Le Pavillon vastlegde.

7. Landgoed Zoomland, Bergen op Zoom (blz. 156 t/m 161)

Ook een turfwinning uit de dertiende eeuw waarvan De Zeezuiper het restant is Van oorsprong vier aparte landgoederen waarvan alle bebouwing, behalve een boerderij, gesloopt is. Het laatste huis was Goeree, waarvan de locatie terug te vinden is door de gracht die er omheen lag. Sinds 1972 in bezit van Brabants Landschap. Rijke vogelstand. Prachtige lanen met beuken en eiken.

Extra: de twintigste eeuw

*'En dan: wat is natuur nog in dit land?
Een stukje bos, ter grootte van een krant,
Een heuvel met wat villaatjes ertegen.'*
(uit *De Dapperstraat*, Bloem, 1887-1966)

Achteruitgang natuur

De natuur van tegenwoordig is maar een schim van de natuur van vroeger. De vos en het hert zijn de grootste zoogdieren in onze tegenwoordige natuur. (blz. 101, 239 boek). In honderd jaar tijd zijn we door veranderingen in het landschap (verstedelijking, versnippering, verzuring, vervuiling, verdroging) 85 procent! van alle planten- en diersoorten in Nederland kwijtgeraakt. (Milieuplanbureau) Ook op de Brabantse Wal verdwenen soorten zoals korhoen, houtsnip, wielewaal, tapuit, geelgors en das. Een voornamelijk oorzaak is de schaalvergroting en intensivering van de landbouw. Het kleinschalige besloten boerenlandschap is door ruilverkaveling omgevormd tot een grootschalig open landschap zonder heggen en houtwallen. (blz. 84, 85 boek). Ook de verstedelijking eiste zijn tol met de aanleg van nieuwe woonwijken, bedrijventerreinen en infrastructuur. De bebouwde kom van elke plaats verveelvoudigde in oppervlakte. A58 en A4 doorsnijden het landschap. (blz. 367 boek) De aanleg van het Schelde-Rijnkanaal (1963-1975) en de compartimentering van de Oosterschelde met de Markiezaatskade (1983) en Oesterdam (1986) maakten een einde aan eb en vloed aan de voet van de Wal en bij Bergen op Zoom. Alle zoute natuur stierf af. Getijdheaventjes verdwenen (blz. 364, 365). Waar vroeger kastelen, graanmolens en kerktorens de horizon domineerden, doen dat nu hoogspanningsmasten en windmolens. (blz. 64, 65 boek). Van de in de vorige eeuw bloeiende nijverheid van de steenfabrieken rest nog een schoorsteen op het hoogste punt van de steilrand (De Bunt, + 21,4 m NAP). (blz. 60, 61 boek). En verlaten groeves. (blz. 285 en 291 boek)

Nieuwe natuur

Maar er zit ook een andere kant aan de medaille. De verstedelijking lokt nieuwe diersoorten: de cultuurvolgers. Voorbeelden zijn de boerenzwaluw, de egel, de vleermuis (blz. 96, 97), het konijn en de haas (blz. 349). Door het wegvallen van het getij ontstonden nieuwe natuurgebieden zoals het Markiezaatsmeer (blz. 181 boek), de Molenplaat (blz. 198, 199 boek) en de Princesseplaat (blz. 200, 201 boek). Vrijwel jaarlijks vestigen zich hier nieuwe planten- en diersoorten zoals rietorchis (blz. 381) en lepelaars (blz. 185 boek). Op de lage gronden worden polders in plaats van landbouw voor de natuur bestemd. Meestal betreft het marginale gronden aan de voet van de steilrand, bijvoorbeeld de Noordpolder in Ossendrecht (blz. 354 t/m 357) en de Prins Karelpolder in Woensdrecht. Of het betreft direct aan de al bestaande natuurgebieden grenzende gronden die daarmee uitgebreid worden zoals de Hogerwaardpolder (Woensdrecht). (blz. 346, 347 boek). Soms is de nieuwe bestemming een compromis tussen verstedelijking en nieuwe natuur, bijvoorbeeld in de Augustapolder aan de zuidrand van Bergen op Zoom (blz. 188 t/m 191 boek). Op de hoge gronden werkt men aan het herstel van de natuur door bestrijding van de verdroging (vermindering waterwinning) (blz. 320, 321 boek)

Conclusie

Het landschap rond Bergen op Zoom, tegenwoordig de Brabantse Wal genoemd, is vaak volledig van uiterlijk veranderd: ijstijden, poolwoestijnen, oerbossen, verdwenen venen, wildert, verdronken landschap, verdedigingswerken die weer verlaten werden, aanleg van bos en landgoederen, schaalvergroting in de landbouw, natuur die verdwijnt en nieuwe natuur. Het landschap van nu is een momentopname, zeker in het licht van de eeuwigheid.